

Taleh Qədim oğlu Quliyev
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
magistrant
taleh.guliyev2022@gmail.com

AZƏRBAYCANIN ŞƏHƏR VƏ KƏND YERLƏRİNDƏ İNFLYASIYA MEYİLLƏRİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

İnflyasiya bir ölkə üçün ən vacib iqtisadi göstəricilərdən biridir. İstehlakçı xərcləri modellərinə əsaslanan inflyasiyanın başa düşülməsi fenomenin daha yaxşı konseptuallaşdırılmasına və arzuolunmaz inkişafı, daha dəqiq desək, istehlak bazarlarında artan qiymət səviyyələrinə qarşı təkmilləşdirilmiş siyasət reaksiyalarına imkan verir. Hazırkı işçi sənəddə Azərbaycan timsalında (2011-ci ildən bəri) inkişafdan sonrakı dövrü qiymətləndirmək üçün Laspeyres qiymət indeksinin köməyi ilə İstehlak Qiymətləri İndeksində əsaslanan inflyasiya göstəricisi hazırlanır. Bundan əlavə, Paasche Qiymət İndeksi ilə neft qiymətləri, neft gəlirləri və real effektiv mübadilə məzənnəsi (REER) arasında korrelyasiya təhlilinin əhəmiyyətli nəticələri neftlə zəngin Azərbaycan nümunəsində şəhər və kənd yerlərində inflyasiya dinamikası və tendensiyaları haqqında ilkin siqnalları nümayiş etdirir.

Açar sözlər: *inflyasiya, makroiqtisadi məlumatlar, istehlak qiymətləri indeksi, neft gəlirləri*

Taleh Gadim Guliyev
Azerbaijan Technology University
master student
taleh.guliyev2022@gmail.com

Analysis of inflation trends in urban and rural parts of Azerbaijan

Abstract

Inflation is one of the most important economic indicators for a country. Understanding inflation based on the consumer spending patterns allows for better conceptualization of the phenomenon and improved policy responses for the unwanted developments, more precisely, increased price levels in consumer markets. The current working paper develops Consumer Price Index-based inflation indicator via the help of the Laspeyres price index in the case of Azerbaijan to evaluate the post-booming period (which is since 2011). Moreover, the significant results of correlation analysis between the Paasche Price Index and oil prices, oil revenue, and real effective exchange rate (REER) demonstrate initial signals about the urban and rural inflation dynamics and trends in the case of oil-rich Azerbaijan.

Keywords: *inflation, macroeconomic data, consumer price index, oil revenue*

Giriş

Dünyadakı resursla zəngin ölkələri başa düşmək üçün inflyasiya araşdırmaları danılmaz əhəmiyyət kəsb edir. Zaman keçdikcə, hasilat sənayesinin rəhbərlik etdiyi iqtisadiyyatlarda pul siyasətinin əhəmiyyətinin (məsələn, inflyasiya hədəflənməsi) artan məlumatlılığı ilə qərar qəbul edənlərin və siyasətçilərin inflyasiyanın mərhələli və sistemli şəkildə qiymətləndirilməsinə daha çox tələbat yaranır. Müəyyən bir əmtədən asılılıq qiymət şokları nəticəsində yaranan makroiqtisadi çətinlikləri vurğulayır (Aghayev, 2012: 135-155). Bunun əsas səbəbi təbii sərvətlərlə zəngin ölkələrin qısa müddətdə nəhəng mineral gəlir axınının iqtisadiyyata gətirdiyi məcmu təsirlərin qeyri-müəyyən idarəetmə imkanları ilə bağlıdır. Xüsusilə, beynəlxalq əmtəə bazarları bum dövrlərini yaşadığında, ixrac gəlirləri zirvəyə çatdıqda və həm hökumətin, həm də ev təsərrüfatlarının istehlak nümunələri stimullaşdırıldıqda, bu arada zəif institusional ianələr və məzənnə təzyiqləri makroprudensial idarə-

etmə üçün xəbər riskləri və təhdidləri ortaya çıxarır (Bahmani-Oskooee, Cəmilov, 2014: 135-154).

Azərbaycan iqtisadiyyatı neft qiymətləri ilə bağlı yüksək tsiklikdir. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatını beynəlxalq əmtəə bazarlarından əldə edilən makroiqtisadi şoklara qarşı həssas vəziyyətə salır, çünki əmtəə qiymətləri kəskin şəkildə aşağı-yuxarı dəyişir (Niftiyev, 2020). Neft qiymətlərinin dəyişkənliyi və onun Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri 2000-ci illərin əvvəlindən alimləri narahat edən əsas məsələ olmuşdur. Məhz buna görə də Qəhrəmanov və Fan (2002), Həsənov (2013), Bayramov və Konvey (2010) inkişaf edən iqtisadiyyatı yaşayan açıq və kiçik sistemləri izah etmək üçün beynəlxalq nəzəri təcrübəni izləmək üçün Azərbaycan iqtisadiyyatında holland xəstəliyi nəzəriyyəsini təhlil etmişlər. Mahnovski (2003), Qocayev (2010), Qasımov (2014), Zülfəqarov və Neuenkirx (2019), Meissner və başqalarının digər tədqiqatları. (2019) və s. Azərbaycanda neft və qaz sənayesinin milli iqtisadiyyatda sərvəti artıran və ya artımı azaldan təsirlərinin olub-olmadığını yoxlamaq üçün onun multiplikator təsirini konseptuallaşdırmaq üçün Resursların lənəti nəzəriyyəsini əhatə etmişdir (Bayramov, Conway, 2010).

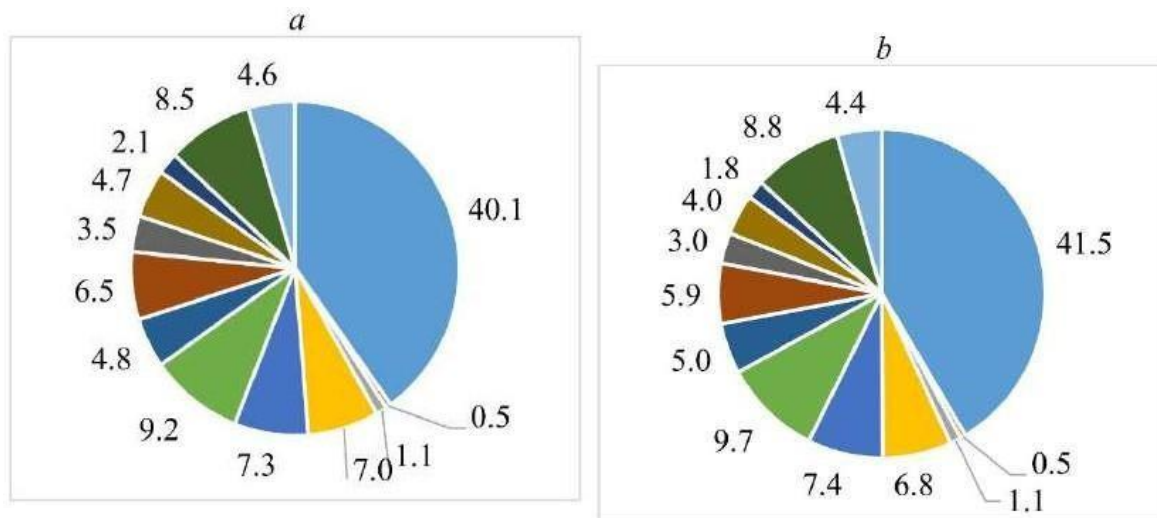
Bununla belə, inflyasiya təsirlərini tədqiq edən Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ədəbiyyat toplusu son iyirmi ildə valyuta məzənnəsi, beynəlxalq ticarət və neft qiymətləri arasındakı əlaqəyə daha çox diqqət yetirir. Buna baxmayaraq, İQİ əsasında ölkə miqyasında iqtisadiyyatda inflyasiyanın əsas aparıcı amillərinin və əsas komponentlərinin dinamikası həm yerli siyasətçilər, həm də beynəlxalq ekspertlər üçün əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, beynəlxalq nəşrlər arasında istənilən səviyyədə işıqlandırılmamışdır.

Neftin qiymətləri Azərbaycanda 1990-cı illərin sonundan etibarən əsas makroiqtisadi reallıqları və iqtisadi tsiklikliyi müəyyən edir (Bruegel, 2020). Inflyasiyanın dinamikası da istisna deyil. Əslində, inflyasiya, neft qiymətləri və valyuta məzənnəsi arasındakı əlaqəni təhlil etmək üçün geniş tədqiqat işləri aparılmışdır. Məsələn, Muxtarov və digərləri (2019) neft qiymətlərindəki 1% artımın 1995-ci il ərzində vektor xətlərinin korreksiyası modelini (VECM) tətbiq etməklə inflyasiyanın 1,81% artmasına və məzənnənin 0,58% artmasına səbəb olduğu qənaətinə gəlirlər. Hacıyev və Rüstəmovun (2019) başqa bir araşdırması 2001-2018-ci illər üçün rüblük məlumatlar əsasında həm qısa, həm də uzunmüddətli VECM və Vektor Avtoregressiya (VAR) modellərini araşdırıb. Nəticələr göstərirdi ki, neft qiymətlərinin aşağı düşməsi daha yüksək inflyasiya, aşağı hasilat artımı və Holland xəstəliyi sindromunun daha çox signalı yaradıb. Bu, 1982-ci ildə Corden və Neary tərəfindən irəli sürülən nəzəriyyədir və inkişaf edən sektorun real qiymət artımı kimi mexanizmlər vasitəsilə digər sektorların resurslarını necə götürdüyünü təsvir edir (Auty, 2001).

Azərbaycanda neft qiymətləri, neft gəlirləri və milli valyuta arasında möhkəm əlaqə 1990-cı illərin sonundan etibarən əhəmiyyətli narahatlıq mənbəyini göstərdi (Singh və Lauria, 1999). Mahnovski (2003), Auty (2001) və Kaser (2003) dünya iqtisadiyyatında sərvətlə zəngin ölkələrin beynəlxalq təcrübəsini müqayisə edərək, neft gəlirlərini üstələyən bazar uğursuzluqlarını düzəltmək üçün Azərbaycanın iqtisadi siyasətini, eləcə də siyasi iqtisad çağırışlarını göstəriblər. Adətən milli iqtisadiyyatlarda vardır. Müəlliflər vurğulayırlar ki, Azərbaycan neft gəlirlərini diqqətlə idarə etməli və uzunmüddətli Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artımını təmin etmək üçün ixrac strukturu şaxələndirmək və sabit milli gəlir kanallarını təmin etmək üçün dövlət xərclərini qeyri-neft sektorlarına yönəltməlidir (Həsənov, 2011). Empirik araşdırmalar həmçinin müəyyən edib ki, neft qiymətləri ixracın diversifikasiyasına (Bahmani Oskooee və Cəmilov, 2014), fiskal siyasətə və qeyri-neft ÜDM-ə (Əliyev və başqaları, 2016), beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə (Falkowski, 2018) və qeyri-neft ixracına təsir göstərir. İqtisadiyyatda hasilat sənayesinin dominant mövqeyi sənayesizləşdirmə nümunələri yaradır və bütün yönəldilmiş xarici investisiyaları (XBİ) neftlə ticarət edilə bilən sektorlara cəlb edir (Corden, Neary, 1982).

Şəhər və kənd yerlərində müvafiq olaraq İQİ və ÜDM əsaslı inflyasiya dinamikasını ölçmək üçün (1) və (2) düsturlarında təsvir edilən Laspeyres (və ya baza ölçülmüş indeks) və Paasche (və ya cari çəkili indeks) metodlarından istifadə edilmişdir. 2001-2020-ci illər arasında Azərbaycanın əraziləri (Paasche İndeksi üçün dövr 1990-2020-ci illərdir). t dövründə İQİ t dövründə mal və xidmətlərin qiymətlərinin çəkili orta göstəricisidir, burada hər bir maddənin çəkisi onun baza ilində (2014-cü il) ümumi səbətdəki payını əks etdirir. Şəkil 1 şəhər (panel a) və kənd yerlərində (panel b) İQİ-nin hesablanması üçün çəkili müəyyən edən əsas ilin istehlak modellərini təsvir edir (Çex, 2018).

Bu iki üsul bizə həm yerli istehsal, həm də idxal olunan məhsulların (İQİ hesablanmasının Laspeyres metodu) və yalnız ölkədə istehsal olunan və istehlak edilən mal və xidmətlərin (ÜDM deflyatoru) qiymət təsirlərini fərqləndirməyə imkan verir.



Şəkil 1. Azərbaycanın 2014-cü ildə şəhər (panel a) və kənd hissələrinin (panel b) Mal və Xidmət İstehlakının Əsas Kateqoriyaları.

Təhlilin sonuncu hissəsi Pearson R və Spearmanın Rho əmsallarına əsaslanan korrelyasiya təhlilini əhatə edir. Korrelyasiya əmsalları -1 ilə 1 arasında dəyişir, -1-ə yaxın dəyər güclü mənfi korrelyasiyanı göstərir, bu arada +1-ə yaxınlaşan dəyər güclü və müsbət korrelyasiya nümayiş etdirir. Bundan əlavə, iki korrelyasiya metodunun səbəbi aşağıdakı kimi izah edilə bilər: bir qayda olaraq, Pearson R məlumat dəstindəki kənar göstəricilərə həssas deyil. Əgər belədirsə, kənar göstəricilər korrelyasiyanın həqiqi ölçüsünü asanlıqla təhrif edə bilər. Buna görə də Spearman's Rho, dəyərlərin sıralanmasına diqqət yetirərək və zaman seriyasındakı kənar məlumat nöqtələrinin təhrif gücünü azaltmaqla daha aydın bir korrelyasiya göstərir. Beləliklə, iki korrelyasiya əmsalı arasında əldə edilən fərqlər verilənlər toplusunda kənar göstəricilərin rolu haqqında əsas məlumatı ortaya qoyur və qərəzi azaldır (Falkovski, 2018: 44-56). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (DSQDK, 2020a) bu tədqiqatı operativləşdirmək üçün məhdud, lakin faydalı məlumatlar toplusunu təqdim edir. Buna görə də, 2010-2020-ci illər arasında adambaşına düşən ev təsərrüfatlarının istehlak məlumatları SSCRA (2020a) məlumat dəstindən əldə edilmişdir (Qəhrəmanov, Fan, 2002: 9-30). İQİ və inflyasiya komponentlərində 2011 və 2020-ci illər üçün çatışmayan dəyərlər Microsoft Excel proqramının TREND funksiyası vasitəsilə hesablanmışdır. Daha sonra, komponentlərin Paasche İndeksi ilə bağlı zaman silsiləsindəki töhfələrini fasiləsiz tutmaq üçün inflyasiya nisbətində rəsmi məlumatların köməyi ilə hesablanmayan çatışmayan dəyərləri doldurmaq lazım idi. Beləliklə, 2001, 2005 və 2010-cu illərin göstəriciləri Dünya Bankının təqdim etdiyi hazır rəqəmlərdir (2020). Sonra, korrelyasiya təhlilində istifadə edilmiş illik Real Effektiv Mübadilə Məzənnəsi (REER) və neft qiymətləri kimi əlavə dəyişənlər müvafiq olaraq Bruegel (2020) və ABŞ Enerji İnformasiya İdarəsi - EIA (2020) tərəfindən götürülüb (Qasimov, 2014). Neft gəlirləri üzrə dəyişən məlumatlar DSQDK(2020b) tərəfindən təmin edilən ümumi ixrac gəlirinin faiz payı kimi neft və qazdan əldə edilən ixrac gəlirindən əldə edilir. Korrelyasiya təhlili IBM SPSS Statistics proqram təminatının 23-cü versiyasında tətbiq edilmişdir. Nəhayət, korrelyasiya təhlili üçün bütün çatışmayan dəyərlər dəyişənlər arasında xətti əlaqədən sonra Microsoft Excel proqramının TREND funksiyası ilə əvəz edilmişdir (Həsənov, Səmədova, 2010).

Nəticə

Bəzi çatışmazlıqlar İQİ əsasında inflyasiya hesablamalarının faydalılığını məhdudlaşdırır. Hausmanın(2003) ümumiləşdirdiyi kimi, yeni əmtəə və xidmətlərin təsiri, keyfiyyət dəyişikliyinə təsiri, aşağı qiymətli mağazaların təsiri: rifah əsaslı qiymət indekslərinin hesablamaları arasında satış qərəzi, əvəzetməməyli ayrılmaz rol oynayır (Qocayev, 2010).

Bir sıra məhdudiyyətləri də qeyd etmək lazımdır. Yuxarıda sadalanan qərəzlərlə yanaşı, bu tədqiqatın metodoloji aspekti də məhdud elmi çeviklik yaradır. Daha dəqiq desək, yalnız korrelyasiya analizi kifayət edə bilməz. İQİ-nin ayrı-ayrı kateqoriyaları və neftlə əlaqəli makroiqtisadi dəyişənlər arasında səbəb- nəticə əlaqəsini çəkmək üçün əlavə tədqiqat aparılmalıdır. Bundan əlavə, inflyasiya meylləri və dinamikasının daha yüksək üfününü vizuallaşdırmaq üçün daha çox parçalanmış məlumatlar lazımdır. Bunun üçün şəhər və kənd ev təsərrüfatlarının xərcləri və istehlakı ilə bağlı tarixi məlumatlar tərtib edilməlidir ki, tədqiqatçılar daha ətraflı təhlil aparsınlar. Sonuncu aspekt üzrə məsuliyyət Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə və ya aidiyyəti qurum və dövlət təşkilatlarına həvalə edilməlidir (Hacıyev, Rüstəmov, 2019: 182-193.).

Ədəbiyyat

1. Aghayev, S. (2012). The Relationship Between General Prices and Money Supply in Azerbaijan in the Low Inflation Period. Journal of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 12(23), p. 135- 155.
2. Bahmani-Oskooee, M., Cəmilov, R. (2014). Resurslarla zəngin dövlətdə ixracın şaxələndirilməsi və S əyrisi effekti:Azərbaycandan sübut.İqtisadi Dəyişiklik və Yenidən Qurulma,47(2),s.135-154.
3. Bayramov, G., Conway, P. (2010). Azərbaycan istehsalçıların sorğusu: Holland xəstəliyi və maliyyə böhranı. İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan.
4. Bruegel (2020). İllik Real Effektiv Mübadilə Məzənnəsi.
5. Auty, R. (2001). Resurs bolluğu və iqtisadi inkişaf. Oksford Universiteti Nəşriyyatı.
6. Həsənov, F. (2011). İnkişaf edən iqtisadiyyatda qiymət səviyyəsinin təhlili: Azərbaycan nümunəsi. İqtisadiyyat üzrə Təhsil və Tədqiqat Konkorsiumu, İş Sənədi, (11/02E).
7. Corden, W., Neary, J. (1982). Kiçik açıq iqtisadiyyatda inkişaf edən sektor və sənayeləşmə. İqtisadi jurnal, 92(368), s. 825-848.
8. Çex, K. (2018). Xəzər dənizi regionunda postsovet ölkələrinin neftdən asılılığı: Azərbaycan və Qazaxıstan nümunəsi.
9. Falkovski, K. (2018). Azərbaycanın beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti üçün enerji resurslarının əhəmiyyəti. Journal of International Studies, 11(4), s. 44-56.
10. Qəhrəmanov, E., Fan, L. (2002). Xəzər regionunda “Holland xəstəliyi”: Azərbaycan Respublikası nümunəsi. İqtisadi Tədqiqatlar, 5(10), s. 9-30.
11. Qasimov, İ. (2014). Azərbaycanda Resurs Lənətu və Hollandiya Xəstəliyi: Empirik Analiz (Doktorluq dissertasiyası. Doğu Akdeniz Universiteti (DAÜ).
12. Həsənov, F., Səmədova, İ. (2010). Real məzənnənin qeyri-neft ixracına təsiri: Azərbaycan nümunəsi. MPRA Paper, 29556.
13. Qocayev, V. (2010). Azərbaycanda Resurs Milliyyətçilik Trendləri. 2004-2009. RUSSCASP İş Sənədi. Oslo: Norveç Araşdırma Şurası, Fridtjof Nansen İnstitutu, Norveç Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, Econ Pöyry.
14. Hacıyev, N., Rüstəmov, A (2019). Neftin qiymətinin düşməsi idxal olunan inflyasiya ilə necə əks olunur, Beynəlxalq Enerji İqtisadiyyatı və Siyasəti Jurnalı, 9(2), s.182-193.

Göndərildi: 27.03.2022

Qəbul edildi: 04.06.2022